

Digitalizációs ködfoltok – avagy eltévedtek a csodák az úton?*

„A csodák eltévedtek az úton / megyek tovább / foszladozó esernyőmmel / a szemerkélő esőben”.

(Horváth Károly: A csodák eltévedtek az úton.
1981. március 15.)

Ködfolt: mindaz, ami a fejünkben gyökeredzik és a fülünkbe suttog, hiúságunkat birizgálja és rivalizálásra ösztönöz – magyarán megnehezíti számunkra az együttműködés tényleges (és nem papír-rongyként deklarált) megvalósítását.

Csoda: egy olyan együttműködési rendszer kialakítása, amely nem valami ellen, valamitől elhatárolódva, avagy másvalamihez csatlakozva, emezt-amazt deklarálva, kinyilatkoztatva, alátámasztva vagy megcáfolva, hanem csakis a közjó érdekében, a felhasználó önfejlesztésének támogatása érdekében valósul meg, és lép tartós fejlődési pályára.

Digitális ingyen leves sem létezik, avagy jogászi megközelítés

Anélkül, hogy jogi hivatkozásokkal megspékelve, kommentáridézetekkel tűzdelve, gyakorlati példákkal alátámasztva hosszan elmélkednék azon a csontig lerágott cubákon, amit ezerszer és ezerszer csócsálhatunk, mindig aktuális lesz: az említett leveshez hasonlít a digitalizált mű annyiban, hogy az elektronikus változat elkészítése sem jelenti azt, hogy törvényi engedély, avagy szerzői jogi jogosultsági engedély nélkül közkinccsé lehetne tenni az alkotást.

Valahányszor ezt elmondom, leírom, mindig vannak, akik megkiabálnak, maradinak és vaskalaposnak tartanak, pedig nem vagyok ebben a tekintetben semmi más, mint egy papagáj, amely a törvényi szabályozás rendelkezéseit szajkózza.

A törvény pedig – és ez szerte a világon nagyjából így van – nem tesz mást, minthogy felismeri azt, hogy a szellemi termék, mondjuk, egy irodalmi mű, messze illékonyabb, mint például egy ingatlan.

Ha építünk, vásárolunk egy házat, nyilvánvalóan abból is kiforgathatnak bennünket, de hát abban lakunk, ha valaki jogellenesen igyekszik megszerezni tőlünk, akkor van egy meghatározott személy, akire rámutathatunk, hogy csaló vagy tolvaj vagy szélhámos, aki néven nevezhető, akinek a módszerei nagyjából ismertek, a hatóság pedig több-kevesebb hatékonysággal védelmébe vesz bennünket.

Ha ingóságunk van, mondjuk, egy olyan klasszikusan veszélyeztetett tárgy, mint például egy kerékpár vagy egy gépjármű, nos, az már kevésbé biztonságos,

---

* A XIX. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon, 2012. április 20-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

mivel mobil, kézben, illetőleg keréken elvihető. Messze több bajunk és bánatunk van az ilyesmivel. A tettest, aki megrövidít bennünket tulajdonosokat, minden tisztességes ember megveti, és szívesen látná a bűnüldöző hatóságok kezében.

Mindez világos, és jó esetben jogi ismeretek nélkül is, önmagában szocializációs hatásra erkölcsi kódexünk részévé vált, így nem tesszük zsebre a szelet csokoládét az üzletben, nem távozzunk fizetés nélkül az étteremből stb. Mert tudjuk, hogy ez helytelen dolog, valakit megkárosítunk, sérül a világ rendje, a dolgok természetes folyása; emellett ha ilyesmit tennénk, és kiderülne, a hatóságok bírságánál–büntetésénél is sokkal jobban fájna a megszegyenülés, ami a társadalmi értékítéletből, a környezet reakcióján keresztül ilyenkor természetszerűleg bekövetkezik.

No persze, ahogy semmi nem abszolút egységes és vitathatatlan, itt is léteznek eltérések, hiszen az olyan bűncselekményekért, mint például a számviteli fegyelem megsértése, az adózási stílik és hasonlók, pláne, ha nem horribilis összegre mennek, az emberek általában nem húzzák össze a szemöldöküket, néha még bizonyos megértést is mutatnak a tettes iránt; azonban a túlnyomó többség nem jut olyan álláspontra, hogy az efféle megengedhető lenne, követni kellene az ilyen gyakorlatot stb.

És itt térnék vissza a szerzői mű illékonyságára, hiszen egy könyv, egy tanulmány manapság könnyen lemásolható. Pedig a szerző tulajdona, a szerzőé, aki rengeteget dolgozott vele, vagy a kiadóé a felhasználási jog, aki kiválasztotta, lektorálta, korrektúrázta, tördelte, nyomtatta, majd elszenvedte, hogy a terjesztés a haszon zömét lenyúlja, nos, ez a mű is tulajdont képez, azonban sajátosságai miatt, pontosan az említett illékonyságra figyelemmel, a jogalkotó speciális szabályokat állapított meg a „tulajdonos”, azaz a szerzői jogi jogosult védelmére.

Ezen az illékonyságon egyébként azt értem, hogy nehezen megragadható, vagyis birtoklási szempontból az úgynevezett birtokvédelem nem jöhet létre. A pénztárcámam magamhoz szoríthatom, az ötezer példányban kiadott irodalmi alkotásomat azonban nem, hiszen ezeket meghatározott feltételek mellett és keretek között terjesztem, vagy terjeszti a kiadóm, illetve annak partnerei.

Nos ezt az illékonyságot fokozza fel két technológia. Érdeemes megjegyezniük, hogy két különálló tényezőről van szó, és ebből az első önmagában még nem annyira veszélyes a szerző érdekeire nézve. Az első a digitalizáció. Amikor jellemzően a papír alapú műről digitális másolat készül. A másik eset az, amikor ez a digitális változat letölthetővé válik az interneten, azaz a digitális változat terjesztése történik meg. Ezt a két mozzanatot élesen külön kell választanunk.

Mindez azért érdekes a nyilvános könyvtárak és néhány más, a törvényben meghatározott intézmény számára, mivel ezek készíthetnek másolatot a műről, azaz digitalizálhatják, függetlenül a szerző beleegyezésétől. Az elektronikus formát azonban csak szigorú feltételekkel, slendrián megfogalmazásban „képernyőről olvasható” módon, azaz helyben tehetik elérhetővé a felhasználóik számára, és bár ilyen intézmények, meghatározott feltételekkel hálózatba kapcsolhatják ezen gyűjteményeiket, a hálózat valamennyi pontján csak képernyőről olvasás történhet, mégpedig olyan technológiai megoldásokkal, amelyek kizárják a magáncélú másolat készítését e művekről. Ez a fajta használat nem népszerű a felhasználóink körében, különösen közkönyvtárakban nem, hiszen a felhasználó ennél jelentősebb könyvtári „kényeztetéshez” szokott.

Természetesen ez a védett szerzői művekre vonatkozik. És minden egyéni, eredeti jelleggel bíró mű védett, amelynek védelmi ideje nem járt még le, azaz a szerző halálát követő hetven éven belül vagyunk. Csak az a védett mű tehető közzé, amelyre ilyen felhasználási engedélyt ingyenesen vagy térítés ellenében megszerezték.

Mindez tehát szűk korlátok közé szorítja a digitális terjesztés lehetőségét.

A digitális terjesztésben azonban igen komoly ellentmondás rejlik. Hatalmas és növekvő társadalmi igény van rá, azonban a már digitálisan terjesztésbe került mű végtelenségig történő illegális duplikálása gyakorlatilag kivédhetetlen, sem feltörhető, se tökéletes DRM nem áll rendelkezésre, és az is nehezen elképzelhető, hogy lesz valamikor ilyen, hacsak nem egyszer használatos e-book olvasókon történő terjesztés formájában nem, ami azonban a nyomtatott könyv pepitában, semmivel nem jobb költségvonzattal és kényelmi tényezővel.

Vannak, akik azt mondják, hogy „mindent az olvasónak, mégpedig digitálisan” – mivel, ha nem kapja meg legálisan, beszerzi illegálisan. Ezzel azonban a patológiából gyártanak ideológiát. Annyiban igazuk van, hogy a „fekete”, privát digitális terjesztés hatalmas méreteket ölt. Az azonban, hogy „minden” megtalálható lenne a neten, minden könyv feketén is terjedne ebben a formában, egyszerűen nem igaz.

A sikerkönyvek a megjelenésüket követően napokon belül le vadászhatók a világhálóról. Azonban, ha a könyvpiaci kínálatról találmra kiválasztunk száz művet, és ezeknek vizsgáljuk meg a digitális–netes elérhetőségét, messze nem ilyen egyértelmű a helyzet. Persze annak a kiadónak, amelyik a sikerkönyvvel próbálja eltartani az egyéb, nagy szakmai vagy kulturális értéket képviselő, de kisebb érdeklődést vonzó kiadványát, annak ez nem vigasz.

A lehetőség tehát a védett művek esetében elsősorban a digitális kiadás–terjesztés jogának megvásárlása, az ingyenes jogosulti hozzájárulás megtételéhez egy formalizált és közismertté tett eljárásrend kialakítása – amiben az a ráció, hogy sok szerző adott esetben önmagában már kifizetődónek tekinti a publicitást is.

Szintén érdekes kérdés lehet az állami könyvtámogatás és a digitalizált művek viszonya, csakúgy, mint az az esetleges megoldás, hogy maga a kiadó terjeszt digitálisan is, különösen az adott könyv keresletének leszálló ágában, esetleg árukapcsolásként, amire jó példa, hogy vannak szótárak, amelyekhez idegen nyelvű könyvek letöltési lehetőségét is adják.

Az önös érdekek versenye, vagyis a könyvtárosi megközelítés

A hazai e-könyvtárak alapja és mintája – nézetem szerint – a Magyar Elektronikus Könyvtár, amely már a webtechnológia megjelenését megelőzően is szolgáltatott elektronikus dokumentumokat, tehát a '90-es évek első felében, amikor – ma már nehezen elképzelhető módon – a magyar nyelvű internetes tartalmakban sokkal kevésbé bővelkedtünk, mint manapság. A MEK a kilencvenes évek végétől az OSZK szervezetébe tagozódott, és minimális dologi költségvetéssel, de a korábbiaktól eltérően, most már főállású szakemberekkel végzi munkáját, a humán és a reál erőforrások által lehetővé tett keretek között. Időközben két tisztségi folyamaton is átment, egyfelől a „hőskorszak” önkéntesei által beküldött művek egy részét már nem szolgáltatja az OSZK szerverén, másfelől az utóbbi időben egy

alapos szerzői jogi szempontú utóellenőrzésen megy át, és aggály esetén az adott mű szolgáltatása megszűnik. A MEK lényegében az OSZK egyik szolgáltatása, azonban a mai napig nem minden részletében tisztázott a MEK mint ismertséggel és elismertséggel rendelkező kvázi entitás, illetve az anyaintézmény viszonya – és ezen tisztázatlanság a maga hátrányai mellett előnyöket is hordoz magában.

Azonban nem a MEK az egyetlen elektronikus könyvtár, amíg a MEK kvázi társadalmi mozgalomként indult, és jelentős civil háttérbázissal rendelkezik, addig lenyűgöző az MTDA dinamikus fejlődése, amely mögött magánszemély kezdeményezése és munkája áll.

Vannak még elektronikus könyvtárak, és számos könyvtár digitalizál, a digitalizálás egyfajta izgalmas szakmai tevékenységként ágyazódott be sok könyvtáros tudatába és tevékenységébe, amelyet aztán a maga lehetőségei és képességei szerinti ütemben végez, hosszú időn keresztül egyfajta innovációs, kiugrási lehetőségként tekintve erre a munkára.

Az elmúlt tizennyolc év azonban elhozta a digitális tartalmak iránti igény nagyságát, ami sajátos infokommunikációs forradalomként vagy robbanásként is értelmezhető, és nyilvánvalóan csak a jéghegy csúcsát látjuk még, a gazdasági világválság által egyébként folyamatosan át- és átszínezett környezetben.

Ennek megfelelően a digitalizáció és a digitális művek terjesztése egyre erőteljesebben kelti fel az üzleti világ érdeklődését, ahogy egy kolléga magánlevelében sarkítottan fogalmazott: a könyvtárigazgatók kedvenc játékából mára véres valóság lett. Az üzleti és szakmai érdekek egyre erősebb kontúrt kapnak, érdekek és ellenérdekek feszülnek egymásnak. Pénzről van/volt szó, és jövőről van/volt/lesz szó, bár ez utóbbiról inkább mint spekulatív és ösztönszerű útkeresésről mintsem kiérlelt koncepcióról.

Ebben a környezetben jelent meg új szereplőként a MaNDA, ismert szakmai programjának immanens részeként egyfajta integratív misszióval, amivel az elmúlt két évtized digitalizációs ívének végére egyelőre nem pontot, hanem kérdőjelet helyezett el.

Az új szervezet és annak programját a könyvtárosok jelentős része bizonyos szkepticizmussal és ellenérzéssel kezeli, nem jósolva túl nagy jövőt számára, azonban alternatívát sem vázolva fel, mivel ahhoz a partikuláris érdekeit fel kellene adnia, illetve bizonyos kultúrpolitikai ütközeteket vállalnia. Marad tehát a néma ellendrukker szerepében, nem teljesen mondva le arról sem, hogy esetleg valamilyen módon később részesülhet a „nemszeretem” koncepció kételkedve szemlélt sikerének gyümölcseiből is. Azt azonban botorság lenne bármilyen szintről és érdekszférából tagadni, hogy a digitalizációs „bumm” korszakában egy ilyen vagy hasonló szervezet által végzett szakmai tevékenység, szolgáltatás és koordináció alapvető és meghatározó szükségletnek tekinthető.

Az egyéni, intézményi érdekekre fókuszáló helyi műhelyek üzemeltetése tényleges és élő összefogás és összehangolódás híján sehová sem vezet. Kölcsönös és általános felelősségünk áll fenn a kultúra terjesztésében, ennek megfelelően a digitális hozzáférés biztosításában, kisbetűs szolgáltatás nagybetűs szolgáltatássá szervezésében.

Mert enélkül, ahogy a bevezetőben idézett verssorok mondják, rövidesen eldűnnyöghetjük magunk is, hogy *„A csodák eltévedtek az úton / megyek tovább / foszladozó esernyőmmel / a szemerkélő esőben.*

Horváth Sándor Domonkos